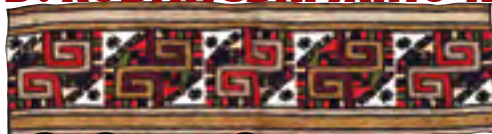

БУКОВИНСЬКІ ЖІНОЧІ

СОРОЧКИ

БУКОВИНСЬКІ ЖІНОЧИ

СОРОУЧКИ

Буковинські сорочки. Альбом. –
Львів: 2017. – 336 с.

В альбомі зібрано жіночі святкові сорочки кінця XIX – початку XX століття з Буковинського Придністров’я – Заставнівського району Чернівецької області.

Мета видання – ввести в науковий обіг зразки високого мистецького рівня, які можна побачити в музеях та приватних збірках.

Для мистецтвознавців, поціновувачів культурної спадщини України, а також для майстрів-шивальників.

Керівник проекту

Тарас Лозинський

Упорядники:

Людмила Булгакова-Ситник,

Тарас Лозинський

Автор вступної статті,

каталогу, додатку та словника

Людмила Булгакова-Ситник

Літературний редактор

Анна-Марія Волосацька

Світлини та макет

Андрія Кіся

Консультант

Олександр Машкевич

Висловлюємо подяку адміністраціям музеїв та приватним колекціонерам за співпрацю та дозвіл на публікацію творів.

Представлений читачеві альбом присвячений давнім жіночим святковим сорочкам з двох відомих в Україні і далеко за її межами осередків вишивальної творчості Подільського та Буковинського Придністров’я – Борщівського району Тернопільської області та Заставнівського району Чернівецької області. Наприкінці XIX – на початку XX ст. жіночі орнаментовані сорочки були своєрідним індикатором національного, соціального та вікового стану сільського населення, виразником їхнього естетичного смаку.

Борщівсько-Заставнівське Придністров’я – мальовничий край, який розкинувся уздовж лівого і правого берегів Дністра на Тернопільщині та Чернівеччині. Ця земля від найдавніших часів була придатною для життя, приваблюючи людей своєю лагідністю та щедрістю. Впродовж тисячі літ на цій території розвивалися, процвітали і з часом зникали різні культури, залишаючи по собі мовчазних, але таких виразно багатих на інформацію свідків історії краю. Багато пам’яток давнини, зокрема, палеоліту (10000 тис. років до Р. Х.), неоліту (6–4 тис. років до Р. Х.), трипільської культури (5–3 тис. років до Р. Х.) відкрили археологи поблизу сіл Більче-Золоте, Бережанка, Білівці, Боришківці, Верхняківці, Глибочок, Вигода, Кривче, Устя, Пилипче, Гермаківка Борщівського району, а також сіл Василів, Вікно, Бобриківці, Звенячин, Заставне, Митків, Омит, Прилипче, Товтри, Хрещатик Заставнівського району [1]. Без сумніву, ці визнані сучасністю артефакти, що поверталися на поверхню землі з минулого, нащадки щоразу сприймали як образи-символи нерозривності зв’язків між минулим і майбутнім, ремеслом і мистецтвом. Ще до археологів розписані магічними знаками-символами глиняні горщики чи їхні фрагменти знаходили на своїх землях місцеві жителі. Таке своєрідне послання нащадкам із культурних глибин минулих епох та нагадування сучасникам про найважливіші віхи історії світової цивілізації давало потужний імпульс до народження нових образів, творчого переосмислення на наступному щаблі часу магічних, не завше розшифрованих знаків.

Мандрівники, вчені, поети, митці – свої та чужі – захоплювалися красою дністровських краєвидів, але не менше враження справляла на них унікальна й багатогранна талановитість людей цього краю. Гармонія не тільки з природою, а й з предвічним духовним ладом культурної пам’яті прочитується у різноманітних пам’ятках народної творчості: давніх культових храмах, мальтійських хрестах на старих кладовищах; архаїчних знаках-символах на дерев’яних сволоках столітніх селянських хат; археологічних орнаментованих артефактах. Проте найдивовижніше надбання краю – традиційний народний одяг, що, здається, невідвладний часові. Його найдавніші форми й послідовні етапи розвитку залежали від багатьох чинників, а найперше – від географічних і кліматичних умов, особливостей господарювання, від історичної долі краю зокрема та України загалом.

Традиційний одяг українців, які жили по обидва береги Дністра, формувався впродовж усієї багатовікової історії народу і передавався з покоління в покоління, забезпечуючи спадковість етнокультурної інформації. Костюм (стрій) відрізнявся від повсякденного одягу. Це комплект вбрання спеціального призначення, яке одягали за відповідних обставин (ритуали, обряди, свята тощо). Його виготовляли з певних, усталеного кольору тканин, шили за визначеним традицією кроєм, оздоблювали відповідними прикрасами.

Справжньою перлиною традиційного жіночого костюма Борщівсько-Заставнівського Придністров'я є давні весільні, святкові вишиті сорочки дивовижної краси, що створили жіночі руки. Жіночі сорочки – один із найдавніших видів одягу, пошитий з тканини. Про це свідчать антропоморфні малюнки на археологічних керамічних посудинах, де зображено жіночі фігурки, одягнуті в довгополі, стягнуті в талії сорочки. Відтоді, очевидно, розпочинається й декорування сорочок вишитими мотивами-символами.

Наприкінці XIX ст. разом зі своїми власниками сорочки емігрували за океан, як найцінніший скарб у скромному багажі перших переселенців [2]. Сьогодні ці речі – найдорожчі реліквії в родинах української діаспори в США, Канаді, Аргентині, Бразилії, Австралії, а також предмети приватного та музейного колекціонування.

Розгляньмо особливості таких подібних у крої та декорі борщівських і заставнівських сорочок. Як будь-який вид одягу сорочка має певний фасон, що характеризується конструктивною лінією всіх деталей, наявністю чи відсутністю їхньої драперії та оздоблення. Найдавніші вироби, які збереглися до наших днів у приватних та музейних колекціях, датують кінцем XIX ст. Тоді сорочки шили з конопляного полотна, старанно вибіленого на придністровських берегах під лагідними сонячними променями. Процес створення сорочки можна порівняти з народженням дитини. Жінка зачинала “виношувати” сорочку з моменту посіву коноплі чи льону. Лише в цьому ділі міг брати участь чоловік. Решта турбот, пов'язаних з вирощуванням рослин, перетворенням волокна на нитку, пізніше – на полотно, пошиттям і оздобленням виробу, були пов'язані з жіночою працею.

Якщо невибагливий льон не цурається глини та піску, то конопля (“конопля”, “коловоротня”) вимагає удобреної й масної землі. Власне придністровські чорноземи давали найкращі в Україні гатунки коноплі та прядива з неї [3]. Конопля дозрівала двічі – влітку і восени. У липні чоловічі стебла, які були відносно багатші на вміст лубу, ніж жіночі, викидали пустоцвіт (“поскіль”, “пустівку”). Власне з плоскінного волокна, що було тонким і м'яким, прядли нитки для полотна, з якого шили святкові сорочки. Осінні коноплі (“матерка”, “матірка”), що давали насіння, мали грубе волокно, відповідно і нитки були нижчої якості [4]. Їх використовували на господарські тканини. Якість полотна великою мірою залежала від процесу вимочування, в результаті чого речовина, яка склеювала волокно зі стеблом, мала розчинитися. Хоча поряд із коноплею у селянських господарствах Придністров'я вирощували льон (“лен”), але тканин з нього виготовляли значно менше. Лише заможні господарі могли купити собі льняного полотна на святкову сорочку [5].

Процес підготовки конопляного та льняного волокна до прядіння ниток дуже трудомісткий і тривалий. Прядені для ткання нитки змотували на мотовилах у “мітки”, “пряжки” по 15–20 прядок – “пасем” – із 30 ниток кожна. Частину напрядених ниток залишали для вишивання, шиття і змережування швів сорочки. Перед тканням полотна для сорочок пасма вимочували і вибілювали у бочці (“зільниці”, “зільнику”, жлукті) без дна зі стовбура, наприклад, тополі з випаленою чи видовбаною серединою. Замість дна в жлукто укладали хрестовину з дощечок, на яку стелили шар соломи, яку прикривали чистою шматинною. Якщо жлукто виготовляли з денцем, то в ньому вирізали круглий отвір з дерев'яним кілочком (“чіпом”). Спершу пасма ниток складали шарами, пересипаючи попелом з кукурудзяних стебел, або порід дерев, що не мали фарбників, наприклад, береза, граб. Дуб для цього не годився. Наступні рази попел вже сипали на шматинку полотна, яким прикрива-

ли нитки. Для одного разу необхідно було підготувати відро попелу. Заповнене нитками жлукто заливали 5–6 відрами окропу й витримували їх у розчині протягом доби, після чого пасма прополіскували у воді та продовжували вибілювати на морозі. Процес повторювали двічі-тричі. Недобілені нитки погано піддавалися фарбуванню. Готові полотна ще раз вибілювали, замочуючи їх у розчині попелу, і мокрими розстеляли на траві проти сонця. Дівчатам доводилося сходитися до річки і декілька разів змочувати тканину, що швидко висихала на сонці, аж поки полотно не набувало належної білизни. Проте і після ретельного відбілювання на конопляному полотні залишався ледь помітний зелено-сірий відтінок (це природні характеристики домотканого полотна з конопляного прядива), який менше чи більше зберігається на вибіленій тканині, особливо зі звороту. Ляне полотно після вибілювання зберігало сіро-сріблястий відтінок.

Навіть побіжний огляд крою святкових жіночих сорочок Борщівсько-Заставнівського Придністров'я дає змогу говорити про їхню подібність, що виокремлюється з-поміж інших регіонів України. Всі деталі традиційної сорочки мали прямокутний крій. До фігури припасовували за рахунок драпірування тканини у складки навкруги шії та на рукавах довкола зап'ясть. Сорочку шили з двох-трьох, залежно від необхідного розміру, полотниць (“пілок”, “півок”) завширшки 45–50 см. На початку XX ст. австрійський інженер Еріх Кольбенгаер писав: “Жінки носять довгі сорочки, що сягали понизше колін...” [6]. Верхню частину сорочки називали стан (“станок”, “попоясниця”, “морщенька”), до якого пришивали, або не пришивали нижню частину (“підтичку”, “підточку”, “подолок”). Залежно від цього сорочки були “до підтички” і “додільні”. Спідню частину сорочки (“підтичку”), яка скоріше зношувалася, зазвичай шили з полотна нижчого гатунку [7]. Додільні сорочки шили лише на весілля. Край подолка підшивали під “рубець” або “цирку”. В першому випадку тканину з вивороту двічі підгинали в тугенький валик і рівномірно підшивали швом через край дрібненькими косими стібками. Іноді таке підрублювання обшивали другим рядком у зворотному напрямку. Декоративний ефект шва на лицьовому боці утворювався завдяки опуклості валика й використанні цупкої (вощеної невибіленої) конопляної чи кольорової бавовняної нитки. Поширеним способом підрублювання було “циркування” або підшивання через мережку в один пруттик. Мережка надає підшитому краю виробу акуратності та вишуканості, підсилює фактуру домотканого полотна.

Місцеву особливість крою жіночих сорочок визначають розмір та спосіб пришиття плечових уставок (“вуставок”, “плечиків”, “поликів”). Відносно вузькі (15 см) та довгі (25 см) уставки пришивали по довжині пілок стану (по основі полотна), ширші (19 см) та коротші (16–18 см) – по його ширині (по пітканню). Пришиті таким чином уставки разом із прямими неширокими рукавами створювали чіткий лінійний силует виробу. Вгорі краї пілок стану й уставок обметували петельним швом (“обметиця”, “увиваночка”) і збирали довкола шії у глибокі та густі складки (“брижі”, “зморшки”, “морщина”, “підрамник”), які закріплювали й одночасно оздоблювали вишивкою “по брижах”. У деяких селах Заставнівщини оздоблені в такий спосіб сорочки називали “брижанки” [8]. Нижній край рукавів також обшивали обметувальним швом, збирали в густі складки на товсту конопляну нитку і шивали під облямівку (“чохлу”), або вишивали обметувальним швом. Густо драпіровані уставки піднімалися над плечима, додатково вирівнюючи їхню лінію, що візуально видовжувало фігуру й підкреслювало стрункість постави. В одяговому святково-

му комплекті з обгорткою (“горбатка”, “опинка”, “топанка”), що тісно обгортала стан, це єдина драперія. Вузькі видовжені майже до ліктя уставки, пришиті по основі, сковували рухи рук. Їх не можливо було вільно підняти, не порушивши ансамблевого силуету святкового костюма з обгорткою. Висмикнуту на поясі сорочку було дуже складно заправити під обгортку, яку кріпили на фігурі лише крайкою. Такий крій не властивий буденним сорочкам, в яких уставки пришивали по пітканню. У святковому костюмі сорочка разом із тісно оповитою довкола стегон обгорткою, з підкресленою домотканою крайкою талією, певною мірою впливали на урочисту манеру рухатися при ході чи в танці. Рухи були стримані, м’які. Навіть постава в такому одязі змінювалася. Варто переглянути давні світлини, на яких жінки й дівчата у святковому вбранні, в якому їхні фігури виглядали статечними, монументальними, як грецькі та римські статуї. Завдяки лінії крою та драперії домотканого полотна сільські жінки створювали неповторний силует придністрянських сорочок.

У 1930-х роках поширилися святкові сорочки тунікоподібного крою без драперії під назвою “хлоп’янка”, яку носили дівчата по обидва береги річки Дністер. Про жіночі “хлоп’янки”, як про буденні сорочки, згадує у своїй розвідці про буковинську вишивку Еріх Кольбенгаєр [9]. Менше як за десять років стався розрив між естетичними орієнтирами старшого й молодшого покоління. Вивчення художньо-стилістичних та технічних особливостей “хлоп’янок” – це ще одна унікальна сторінка історії українського народного мистецтва, яка чекає на своїх дослідників.

Утім не крій і не тканина визначали завершеність сорочки, а її вишивка. Сорочки 1880–1930-х рр. об’єднані спільними художньо-стилістичними ознаками декору. Сорочки, які готували до весілля, одягали у свята, завжди вирізнялися дещо надмірною та пишною вишивкою, винятковість якої виражається у гатунку ниток та техніках виконання. Попри однакові прийоми та матеріали виготовлення сорочок, їхній колорит та візерунки віддзеркалюють місцеві та персональні особливості, що формувалися на традиціях двох етнографічних груп – подолян і буковинців.

У селах Борщівщини та Заставнівщини здавна вишивали вовняними нитками, які сільські жінки самі пряли з овечої вовни і при потребі фарбували білі нитки в різні кольори природними барвниками, що готували власноруч [10]. Для сорочок Борщівщини характерна обмеженість кольорів у вишивці. Збережені до наших днів сорочки 1890–1930-х рр. вишиті чорними вовняними нитками (натуральна барва овечої вовни) з незначним вкрапленням бавовняних або шовкових ниток інших кольорів. Навіть на виробих столітньої давнини такі нитки при пранні не “пускають” кольору, на відміну від забарвлених аніліновими фарбами, що з’явилися наприкінці XIX ст. на місцевих базарах [11]. У вишивці давніх заставнівських сорочок чорний колір не домінує. Його використовували для обрамлення і підсилення звучання інших кольорів орнаментальної симфонії вишивки. На початку XX ст. вовняні нитки, які жінки пряли в домашніх умовах, поступово замінили фабричними, купленими в Бессарабії або привезеними з центральноєвропейських країн, наприклад, пухкою бавовною і тоненьким “коциком” [12].

Візерунки на сорочках вишивали переважно вовняними нитками, але, щоб зацентувати на окремих мотивах, виокремити композиційні поля і підсилити святковість виробу, використовували шовкові (“відвab”, “олічка”), бавовняні (“заполоч”, “опал”) та металеві (сухозліть, “хір”, “сухозлоття”, “металевий дріг”, “шир”, “мирса”, “сирма”) нитки [13]. Сухоз-

літкою, тоненькими різнокольоровими шовковими та бавовняними нитками стебловим (“стебнівкою”), тамбурним (“ланцюжком”) швом вишивали контури мотивів. У деяких селах Заставнівщини на уставках, вишитих чорними, або червоними (“черленими”, “черчиковими”) нитками, сухозліткою вишивали широкі смуги у кілька рядів технікою ланцюжок. Таке поєднання матеріалів надавало виробам особливої вишуканості подібно як вікова патина ушляхетнює бронзові вироби. У заможних сім’ях дівчата нашивали поверх вишитого візерунка золотаві блискітки-лелітки (“лілітки”) у вигляді кружалець, а також додавали кольоровий бісер (“цятки”) і стеклярус (“січка”), що робило оздоблення не таким витонченим, проте, багатшим та урочистішим. Галантерейний товар, до якого належали бісер, стеклярус, лелітки, бавовняні та шовкові нитки для вишивання, селяни здавна купували в мандрівних торговців-євреїв, або ж у крамничках, перебуваючи на ярмарках у повітових містечках [14]. Наприкінці XIX ст. почали виготовляти домоткане полотно з мішаного прядива. При прядінні до конопляного чи льняного прядива додавали бавовняне фабричного виробництва. Ткали також полотно з різних ниток: тканину з конопляних і бавовняних ниток називали “пряжкове” полотно, або “бамбак”. Зауважмо, що селяни з Борщівщини охочіше і частіше відвідували ярмарки, що відбувалися на протилежному боці Дністра, ніж ті, що відбувалися в Чорткові, Тербовлі чи Тернополі. Тому не дивно, що їхні вишиванки оздоблені тими ж нитками, а почасти й візерунками, що й у сусідів на протилежному березі річки.

Вишите орнаментальне розмаїття на святкових сорочках демонструє творче натхнення й мистецьке світосприйняття сільських вишивальниць. Розміщення вишивки на одязі тісно пов’язане з його кроєм і з традиційною уявою про охоронне значення мотивів-символів, що покликані оберігати тіло від впливу злих сил. У давнину вишитими магічними знаками (у пізніші часи укладеними в орнаменти) позначали кожен “вхід-вихід” на одязі. Вишивкою “закривали” і з’єднувальні шви, що також могли стати вразливими для людини місцями. Тому на святкових та весільних жіночих сорочках вишиті візерунки розміщували в місцях з’єднання рукава з уставкою, оповивали плечі, груди, шию, зап’ястя, подібно до того, як пояс обгортає стан. Водночас композиція розміщення вишитих візерунків на сорочці відображає принцип художнього розвитку, що виходить з органічного взаємозв’язку краси та доцільності. Сорочка з обгорткою – єдина художньо-стилістична цілісність, завжди вирішена в гармонійній кольоровій гамі. Чорні з незначним вкрапленням кольорових мотивів орнаментальні композиції на сорочках і чорні обгортки – головні декоративні акценти в борщівському жіночому святковому вбранні. Заставнівський комплекс вирізняється деякою строкатістю сорочок.

Біле тло домотканого полотна було ідеальною поверхнею для оздоблення його вишитим орнаментом. Вишиваючи, жінка не лише відпочивала від тяжкої фізичної праці, а й отримувала задоволення від творчості, від краси, яку творила руками. Майстрині вміло поєднували можливості різних технік вишивки з якістю домотканого полотна. Полотняне переплетення конопляної чи льняної тканини з добре вираженою структурою ниток давало змогу легко виконувати на ній різні види простої та складної рахункової вишивки, декоративно-конструктивних з’єднувальних швів. У селянському середовищі вміння вишивати передавали від покоління до покоління. Подекуди в сім’ях назбирувалось чимало вишитих сорочок. Цей скарб – доробок матері, доньки та онуки. Траплялося, що три покоління вишивали разом. Вишивати вчили з дитинства. Найбільше вишивали дівчата на

виданні, які заздалегідь готували собі придане [15]. Вишиті сорочки були обов'язковою частиною весільного посагу, для якого кожна дівчина мусила надбати багато сорочок, що було мірилом заможності чи бідності родини, працьовитості чи ледарства нареченої. Шлюбні сорочки зберігали впродовж життя. Така сорочка ставала в нагоді не одному поколінню жінок у родині. В часи сімейної скрути сорочку можна було продати, а бувало так, що під вінець одягали сорочку матері або бабусі. У вінчальній сорочці, багато оздобленій, прийнято було ховати жінок. Ця традиція й дотепер ще живе по селах. Летять у вічність разом зі своїми творцями мистецькі шедеври – вишиті сорочки...

На початку ХХ ст. сорочки шили вручну конопляними нитками, переважно початковими швами за голкою й уперед голкою [16]. У деяких селах нитку перед тим воскували, щоб була міцнішою. Вошена конопляна нитка набувала насиченого зелено-сірого кольору, що підсилювало декоративність з'єднувальних швів та змережування. На лицевому боці утворювалася суцільна або дискретна рівненька смужечка зі щільних стібків. Варто зазначити, що шити та вишивати на цупкому з густим переплетенням ниток конопляному полотні дуже складно. Ця праця потребує неабияких навичок. Не раз сорочку скроплювали сльози та кров з поколених голкою пальців юних вишивальниць [17]. Однак прагнення досконали освоїти традиційні техніки вишивки і можливість особистого творчого вираження у вишивці власної весільної сорочки було сильнішим за тимчасові невдачі. Вишивка вовною, на збережених до наших днів у музейних та приватних колекціях сорочках, засвідчує надзвичайно високу технічну майстерність її виконавиць. Захоплює бездоганна акуратність усіх швів і з лиця, і з вивороту, що є виявом досконалості майстрині.

Народний досвід у вишивці позначився на комплексі прийомів, що склалися за попередні покоління. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. побутували переважно ті способи вишивки, які існували всередині ХІХст. Основні з них – настилування, хрестик, півхрестик, мережка, ланцюжок, “стебнівка”, “колодки”, кучерявий шов, “гаклювання”, “поверхниця”, “верхоплут”, “мотане”, “на просто” – часто трапляються у вишивці жіночих сорочок досліджуваної території [18]. Перелічені техніки наприкінці ХІХ ст. були відомі в усіх кутках України, крім техніки “колодки”, вишивання якою – прерогатива придністровських районів Поділля. Під назвою “колодки” у селах Борщівщини побутувало два прийоми вишивання. В одному за способом нанесення прямих стібків техніка нагадує двобічну штапівку, коли кожний наступний ряд гостро ламаної кривулі вкладається один в один, утворюючи широкі смуги. При орнаменталізації уставок на жіночих сорочках такі смуги “ламаються”, залежно від конфігурації мотивів. Фактура подібних вишивок нагадує пласку орнаментальну різьбу по дереві. В іншому – вишивка має вигляд килимової фактури, утвореної зі стібків-півхрестиків. Поверхню тканини заповнювали чергуванням двох різних по висоті прилягання до тканини рядів півхрестиків. Виворіт таких вишивок дає малюнок з рядів прямих і косих стібків, які чергуються між собою. Зауважмо, що косі стібки перекривають два лицевих півхрестики й мають меншу щільність прилягання до тканини з лиця, ніж півхрестики з прямим стібком на звороті. Техніка кучерявий шов, якою вишивали у селах на правому березі Дністра, за вишитою вовняними нитками фактурою, нагадувала подільські “колодки”, але відрізнялася за способом виконання [19].

Фонові площини на уставках, як правило, заповнювали “колодками”, півхрестиком, кучерявим швом. Візерунок під уставкою, власне, смугу вгорі рукава здебільшого вишивали

паралельними чи зміщеними вліво або вправо стібками (“морщінкою”, “поверхницею”, “мотаним”, “кафасором”), укладеними по горизонталі. Вишиті такими способами геометричні мотиви ніби розтягувалися по ширині рукава. Від назви техніки “мотане” в с. Кудринці Борщівського району називали сорочки “мотаними”. У Заставнівському районі сорочки з вишитою підставковою смугою називали зі “зморщечкою”, “морщінкою”. Суцільно вишиті вовняними нитками “бавною” техніками “колодки”, кучерявим швом і “поверхницею” площини на рукавах нагадували фактуру ворсових килимів. У Борщівському районі в с. Худиківці побутували сорочки з “келімковими уставками”, а в смт Мельниця-Подільська таку вишивку називали “бита вишивка”.

Вишита орнаментальна композиція на уставках займає 12–19 см ширини, а під уставками – 5–11 см. Крім рукавів, вишивали передню (“передні погрудки”) і задню (“задні погрудки”, “заплічка”, “заплічкове”) частину станка поздовжніми орнаментальними смугами. Сорочки з “погрудками” носили лише дівчата на виданні та молодиці. На сорочках для дівчаток та старших жінок “погрудків” не вишивали. Виріз горловини і краї рукавів, як вже згадувалося, густо обметували бавовняними нитками чорного кольору, а дрібні складки (брижі) закріплювали й одночасно декорували технікою “набирування”. Край подолка підрублювали вошеними конопляними нитками під мережку в один пруттик (“цирку”). На одній сорочці використовували декілька технік, щоб досягнути необхідної виразності мотивів, елементів чи композиційної схеми. Так суцільно зашиті вовною поверхні уставок розділяли золотистими чи сріблястими смугами, вишитими сухозліткою тамбурною технікою (“ланцюжок”, “маскацел”) або ретязем. Щоб виокремити з високорельєфних вовняних площин домінуючі мотиви, їхні контури вишивали кольоровими бавовняними нитками стебловим швом (“шнурочком”), окремі мотиви зашивали прямою гладдю. Мережки – відомий і улюблений прийом оздоблення сорочок в Україні. На борщівсько-заставнівських сорочках вузькі мережки поєднували з масивними різнокольоровими вишивками, на відміну від чернігівських і полтавських, де широкі ажурні узорі супроводжували білими чи світлими монохромними вишивками. Мережки на конопляному полотні зі щільним переплетенням ниток основи й підкання виконували здебільшого невибіленими або злегка підфарбованими в сизий колір конопляними нитками. Завдяки цупким, іноді провоскованим ниткам утворювався чіткий рельєфний візерунок з різноманітних комбінацій з одинарним, подвійним, перехрещеним прутиком та вишивкою по настилу. Розріз пазушки з обох боків обрамляли вузькими (1,0–1,5 см) та довгими (до талії) орнаментальними смужками, підсилюючи звучання колоритної вовняної вишивки на рукавах. Вигадливі візерунки на давніх жіночих сорочках, безумовно, здатні привернути увагу і зачарувати будь-кого, хто їх бачить. Подекуди не можливо відвести очей від вишуканого декору, виконаного з надзвичайною майстерністю, з каліграфічно вишитими орнаментальними мотивами.

У духовному надбанні людства мистецтво орнаменту займає не менш важливе місце, ніж писемність, музика, література тощо. Винятковою прикметою давніх вишиванок є візерунки, створені з дивовижних геометричних знаків із закодованою інформацією про світосприйняття та культуру їхніх творців. Таємничі знаки-символи, укладені в орнаментальні системи, – неоціненний спадок для сучасників від пращурів. До наших днів на борщівсько-заставнівських сорочках збереглися вишиті графеми магічних символів, які повторюються майже без змін упродовж багатьох століть. На ті самі мотиви, що виникли у глибоку

давнину в умовах епохи язичницьких культів слов'ян, можна натрапити на рукавах, пазусі, спинці жіночих сорочок кінця XIX – початку XX ст. Із часом втратилася їхня семантика, і вишивальниці, відтворюючи ці символи, навіть не здогадувалися про глибину їхнього значення. Дослідники умовно називають такі мотиви-символи та композиції з них архаїчними. Звичайно, такий зв'язок різних культурних рівнів можна розглядати лише як опосередковану протяглість, оскільки в історичному ланцюгові ще багато прогалин.

Головна увага в оздобленні сорочки, як уже зазначалося, була зосереджена на вишивці рукавів. Суцільно вишиті площини схематично можна розділити на три орнаментальні поля – уставка (вуставка, плечко, полик), частина рукава під уставкою (“морщінка”, “підбиране”, “підплечко”, “підполики”, “підрамник”, “курпіння”, “крупльянка”) та нижня частина рукава (“стовп”, “вішитка”). Це три самостійні орнаментальні блоки зі своєю внутрішньою композицією, асортиментом мотивів та колоритом. Таке розмаїття свідчить про те, що в процесі творення цілісної композиції кожний орнаментальний блок мав своє семантичне навантаження. За композиційно-декоративним оформленням, стилем орнаменту, колоритом вишивки на рукаві можна було впізнати, з якої місцевості жінка – “своя” чи “чужа”, до якого роду чи громади вона належить. В оздоблення рукавів дівчата вкладали все своє вміння, вірили в особливі властивості візерунків, що ставали візуальними знаками любові. Подібно картині, будь-якому іншому творові мистецтва, рукотворна вишивка на весільних сорочках зберігає й передає глядачеві інформацію духовного рівня, енергію свого творця.

Важливим засобом виразності декору давніх борщівських сорочок є чорний колір, який домінує над білим кольором незашитого полотна. У деяких виробках рукав суцільно покривали вишивкою, що створювало ефект фактури іншої тканини. Особливо оригінальні високорельєфні вишивки на уставках (передпліччі рукавів), у яких біле тло зашивали чорними, рідше вишневими нитками, залишаючи лише контурні “прорізи” для мотивів ромба, хреста, S-подібної фігури – класично лаконічних, але виразних символів знакової орнаментальної мови. Вишиті різнобарвними нитками (зеленими, червоними, жовтими, сріблястими або золотистими), орнаментальні мотиви відігравали активну роль на темному тлі. Переважно в таких орнаментах мотиви-домінанти не з'єднували додатковими елементами. Композиції з них вибудовували у діагональному чи шаховому порядку в декілька рядів (від трьох до семи). На грудях, спинці, в нижній частині рукава орнаменти укладали у стрічкові композиції, що рельєфно виступали над поверхнею тканини. Оскільки складки довкола шиї частково прикривали окремі елементи візерунка на уставках та станові, то оптимальним вирішенням побудови орнаментів було використання дрібних мотивів, що цілісно ніби виринали з глибини складок на поверхню, і це впливало на візуальне сприйняття декору. Вплетені у темну килимову фактуру узорів мажорні кольори мотивів-символів, що іноді ледь “прочитувалися”, надавали образів сорочки одночасно відтінків урочистості та смутку.

Серед інших вирізняються заставнівські сорочки, в яких верхня смуга рукава (“морщінка”), завжди вишита вовняними нитками одного кольору: жовтого, зеленого, червоного, лілового, чорного [20]. Візерунок утворювався із 3–4 графем великих ромбів за рахунок незашитого тла полотна. Такий кольоровий акцент, з одного боку, створював певний дисонанс у темній гамі загальної композиції декору рукава. З іншого – приверталося увага на мотиви-знаки, що активно вирізнялися серед дрібних орнаментальних елементів на

уставкаї й нижній частині рукава. У борщівських селах віддавали перевагу чорному тлу підуставкової смуги, а мотиви вишивали червоними нитками.

Архаїчний пласт української народної орнаментики можна побачити на стародавніх виробках із глини, металу, дерева, каменю, тканини. До його формотворчих мотивів належать графеми квадрата-ромба, кола, спіралі, S-подібного мотиву, хреста-свастики, перехрещених ліній з меандровим завершенням (“роги”) та понад 150 різноманітних комбінацій з них. Вірогідно, що на первісному етапі розвитку української орнаментики такі мотиви-символи були наповнені багатою магично-заклинальною функцією. Втративши частково свою семантику, графеми таких мотивів, які повторюються майже без змін упродовж багатьох століть, зберегли стародавні образи до наших днів. Найпоширеніші серед згаданих мотивів геометричного орнаменту – ромб-квадрат, “роги”, S-подібний мотив – трапляються у вишивці борщівсько-заставнівських сорочок. Якщо на дереві, металі, камені, глині технічно можливо було проводити коло чи овал, що безперечно мали солярне значення, то геометричний характер вишитих візерунків обумовлювала технологія виконання рахункових технік. Припускаємо, що відповідником кола у текстилі є квадрат-ромб. Зберігаючи незмінною загальну конфігурацію, ромб-квадрат має нескінченну кількість варіантів у деталях. У вишивці жіночих сорочок найулюбленіша графема ромба з гачками. Гачки утворені продовженням сторін із рядом відростків з прямими чи меандровими завершеннями. Знак має одну, дві, чотири пари гачків. У парах гачки загнуті назовні або до середини. По-різному трактований внутрішній (семантичний) простір ромба, який може бути порожній, перехрещений двома чи кількома перпендикулярами, а утворені при цьому клітинки – заповнені крапками чи іншими дрібними елементами. Деколи в ромби вписані хрестики, розетки. Без сумніву, ці модифікації ромба утворюють велику групу тождних між собою знаків. Їхня символіка пов'язана із зображенням сонця, а семантика – з ідеєю родючості. Сучасні народні назви мотиву – суто формальні, і жодна з них не пояснює його первісного магичного значення, наприклад, “шелюжки” в с.Дністрове чи “раки” в інших селах Борщівського району.

Помітну роль серед вишитих архаїчних мотивів-символів відіграє графема рогів барана, бика, оленя тощо, яка своїм генетичним корінням сягає часів палеоліту, де домінувала мисливська магія. Найпоширеніші народні назви мотиву ріг – “баранячі роги”, “баранчики”, “барани”, “роги” тощо – можливо, несуть у собі відгомін світоглядних уявлень наших предків. Деякі вчені вбачають в цих знаках свідчення культу бика, пов'язаного з культом сонця. Візерунки з рогоподібних мотивів вишивали в бордюрах, якими обрамляли центральну композицію на уставках, розріз пазухи, краї коміра, подолок сорочки. Зазначмо, що “ріжки”, з яких укладали бордюри, не що інше, як частини мотивів основної (центральної) композиції. Це різноманітні модифікації ромба з гачками. На давніх сорочках трапляються композиції на уставках та пазусі, у яких мотиви “роги” вишиті окремо і не з'єднані між собою додатковими елементами.

Привертає увагу також S-подібний мотив (“подвійний гак”), який вишивали на уставках та на “погрудках”. Варто зазначити, що таку графему зображували поодинокі чи парно на трипільських жіночих керамічних статуетках. Дослідники ідеологічних уявлень трипільських племен схильні вважати, що це зображення змії-вужа, яку вшановували як покровительку дому, пов'язували її з богинею родючості. Власне така інтерпретація дещо

пояснює народну назву згаданого мотиву – “вуж”. Інші зафіксовані назви “качуристе”, “кучері”, “гесики” не проливають бодай якогось світла на семантику символу. У чорній килимовій фактурі вишиті тоненькими кольоровими нитками або сухозліткою графеми S-подібного мотиву прочитувалися як таємні метафори знака-ікони.

Осібні компонований візерунок нижньої частини рукава – “стовпа”, “костишого стовпа”, “скосиків”, “скісного рукава” [21]. У наведених народних назвах відображена стрічкова композиція візерунків. Так “стовп” характеризується вертикальним напрямком вишитого стилізованого квітучого дерева чи гілки. Варто зауважити, що композиція “дерева” на заставнівських сорочках відрізняється від борщівських сорочок. Насамперед це масштабність та колорит мотивів стилізованих листочків і квітів. На Борщівщині превалює темна (чорна) гама, дрібні мотиви пагонів з листям чи квітів щільно укладені з малих елементів. На Заставнівщині – композиція дерева поліхромна з домінуванням теплих кольорів: ясно-оранжевого, жовтого, ясно-червоного, зеленого. Стилiзовані крупні мотиви квітів та листя скомпоновані на розлогих галузках з ажурно укладеними елементами [22]. У “скісному рукаві” орнамент модельований із косих смуг з різною конфігурацією країв: прямою, хвилястою, зубчатою. Зрідка, але на Борщівщині трапляється горизонтальне та вертикальне укладення орнаментальних смуг. Також є композиції у вигляді сіток з квадратними, ромбічними, прямокутними та кільцевими системами вузлів, заповнених орнаментальними мотивами, наприклад, “орлами”, “музиками”. Такі візерунки більш властиві борщівським сорочкам.

Із незапам'ятних часів сусідні райони розмежовує, але й одночасно об'єднує річка Дністер, яка в далекому Середньовіччі була важливим торговельним шляхом між країнами Близького Сходу та Європою [23]. Столітні взаємини українців буковинського й подільського Придністров'я з Туреччиною, а через неї з культурною сферою інших східних народів сприяли запозиченню культурних елементів побуту, ремесел інших народів. У давнину мешканці прибережних сіл бачили заморських купців та їхній крам, серед якого були бавовняна та шовкова пряжа, дорогі килими, дивовижні тканини та одяг з них. Безумовно, вони потрапляли у поле зору українських жінок по обидва береги Дністра, які творчо осмислювали бачене, давали власну інтерпретацію вражаючим яскравим візерункам, що слугували заможній попаді та бідній селянці зразками для копіювання на примітивних кроснах [24]. Різноманітність культурних впливів з боку торговельної міграції, що послідовно охоплювала Дністровське побережжя впродовж віків, позначилася і на місцевому мистецтві вишивання. Тому, дивлячись на вишивку сухозліткою, вовняними та шовковими нитками, що прикрашає давні жіночі сорочки, нас хвилюють утаємничені мотиви, вплетені в надзвичайні орнаментальні системи, що нагадують чудові малюнки на стародавніх тканинах з країн Близького Сходу та Балкан. Таких надзвичайних вишивок в Україні більше ніде не побачиш. Від них віє витонченою естетикою, таїною правічних українських символів та магією знаків стародавніх цивілізацій, які живуть і передають дух свого часу в українських вишиванках. Не перебільшуючи, можна стверджувати, що вишивка на жіночих сорочках – яскравий елемент і матеріальної, і духовної історії українців.

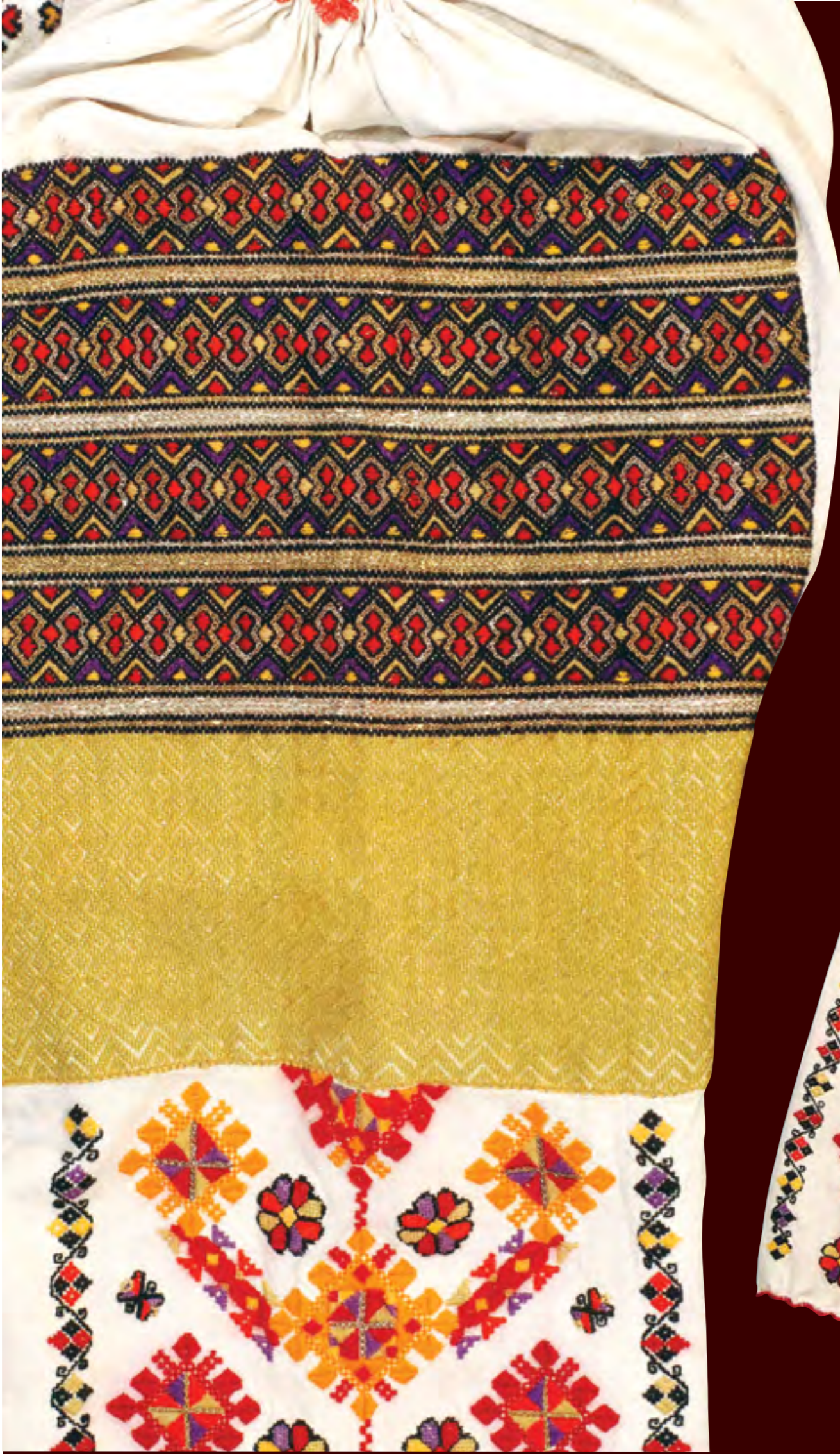

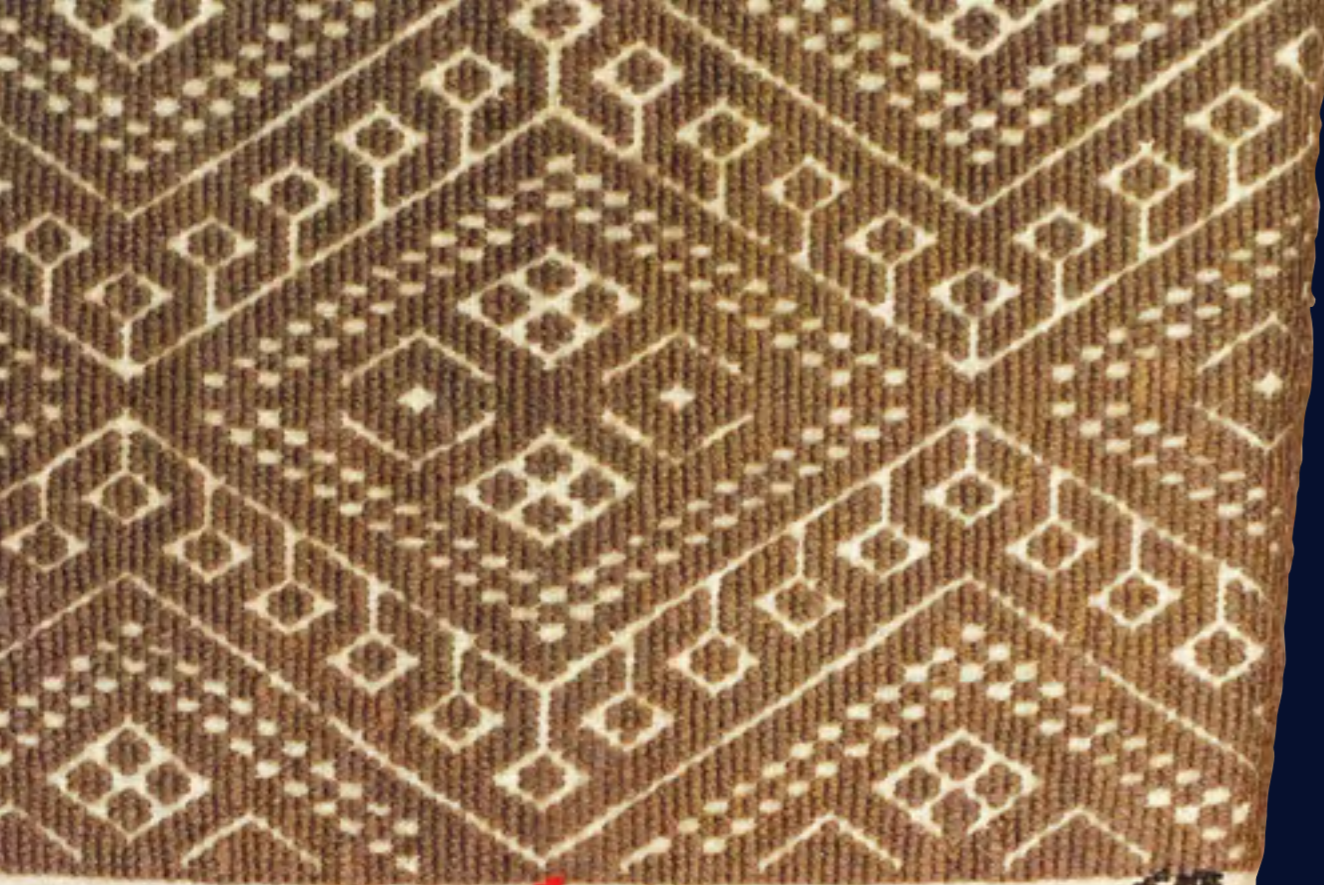

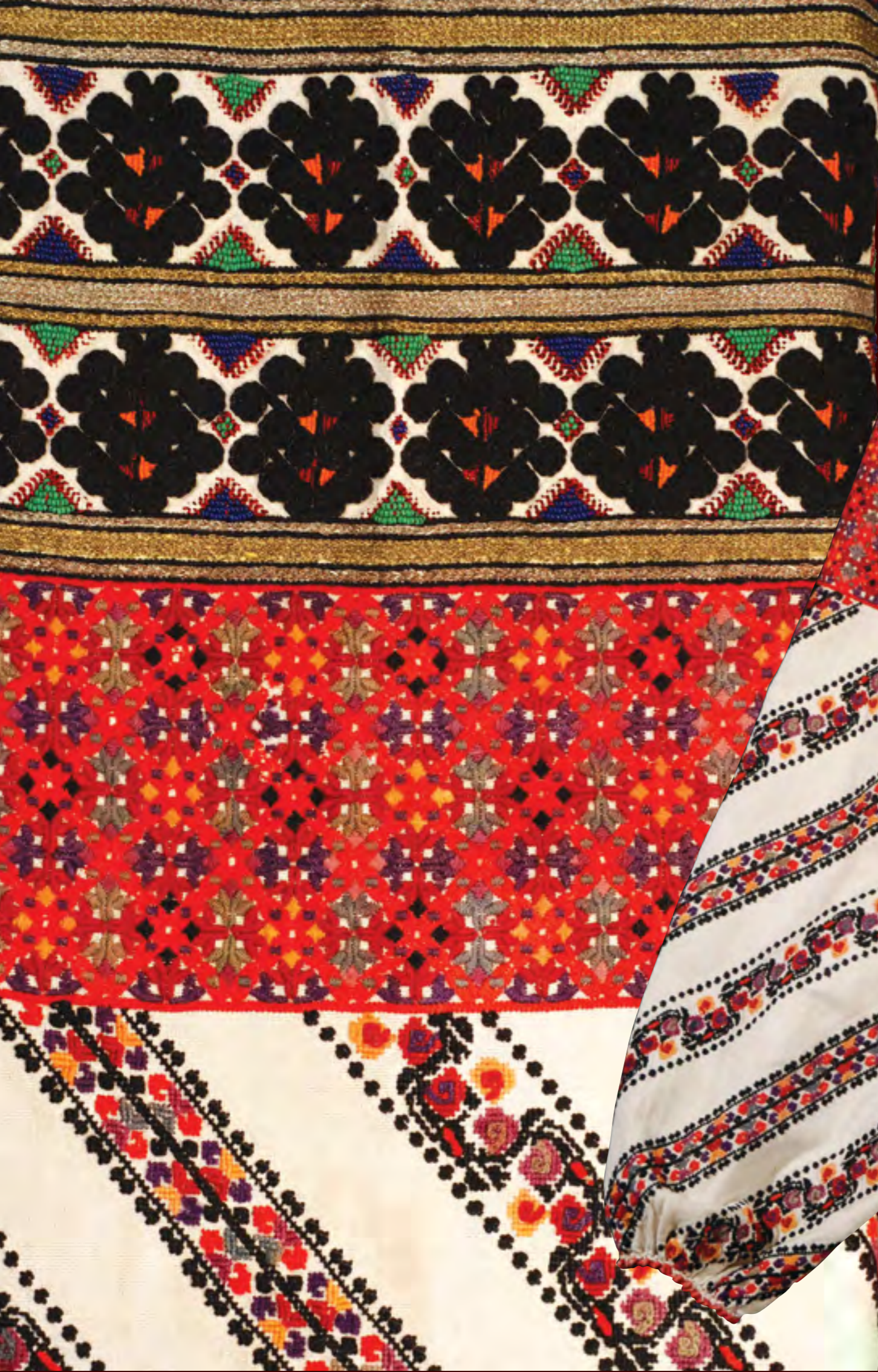

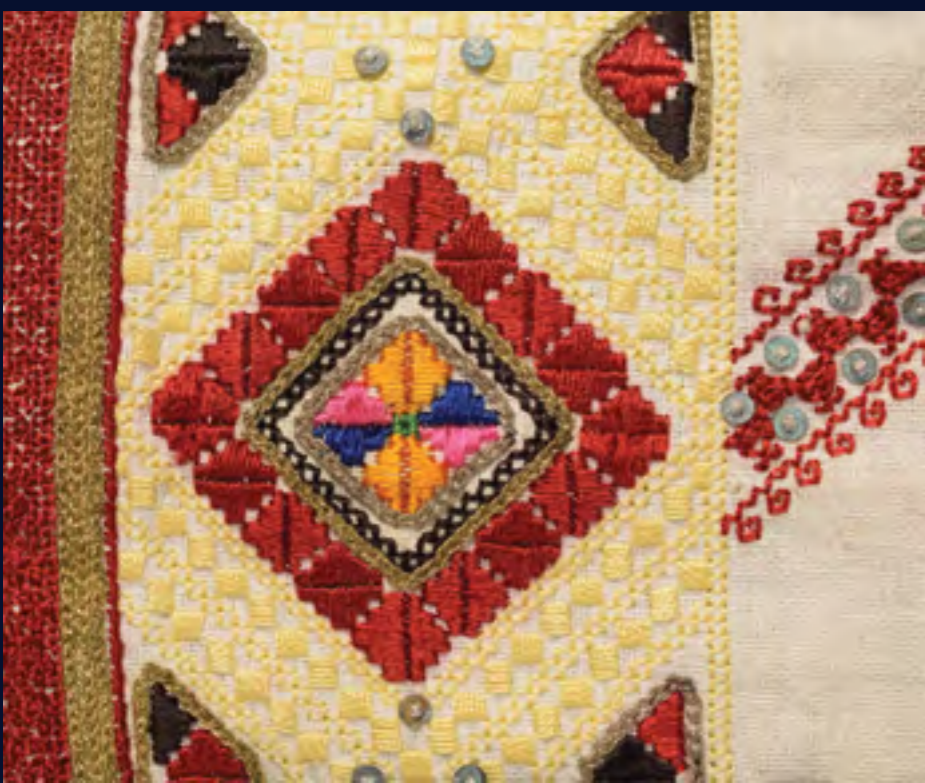

Мистецьке видання

БУКОВИНСЬКА
ЖІНОЧА СОРОЧКА

Керівник проекту
Тарас Лозинський

Упорядник:
Тарас Лозинський

Автор вступної статті, каталогу, додатку та словника
Людмила Булгакова-Ситник

Світлини та макет
Андрія Кіся

Літературний редактор
Анна-Марія Волосацька

Надруковано у друкарні «Майстер книг»
вул. Виборзька, 84, м. Київ, Україна
тел./факс: (044) 458 09 35

Здано на складання 20. 02. 2012
Підписано до друку 04. 02. 2013
Формат 70х90/8
Папір крейдований.
Друк офсетний.